

Об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку професійної свідомості адвокатів

В.В.Пономаренко. Об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку професійної свідомості адвокатів. У статті розглядається професійна свідомість адвоката як особлива форма свідомості, на яку впливає низка об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) факторів. Показано, що у соціальному житті об'єктивними чинниками розвитку професійної свідомості особистості адвоката є соціальні інститути та соціум, які впливають на становлення й розвиток професійної свідомості адвоката й обумовлюють процеси соціалізації та культуризації. Досягнення оптимального рівня розвитку професійної свідомості адвоката вимагає внесення змін до всіх її структурних компонентів. У процесі такого розвитку компоненти, взаємодіючи між собою, породжують інтегруючу, активізуючу, пізнавальну, розвиваючу, соціалізуючу, регулюючу, стимулюючу функції.

Ключові слова: професійна діяльність адвокатів, свідомість, професійна свідомість, самосвідомість, об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку професійної свідомості, професійно-особистісний потенціал.

В.В.Пономаренко. Объективные и субъективные факторы развития профессионального самосознания адвокатов. В статье рассматривается профессиональное сознание адвоката как особая форма сознания, на которую влияет ряд объективных (социальных) и субъективных (психологических) факторов. Показано, что в социальной жизни объективными факторами развития профессионального сознания личности адвоката являются социальные институты и социум, которые воздействуют на становление и развитие профессионального сознания адвоката и обуславливают процессы социализации и культуризации. Достижение оптимального уровня развития профессионального сознания адвоката требует внесения изменений во все её структурные компоненты. В процессе такого развития компоненты, взаимодействуя между собой, порождают интегрирующую, активизирующую, познавательную, развивающую, социализирующую, регулирующую и стимулирующую функции.

Ключевые слова: профессиональная деятельность адвокатов, сознание, профессиональное сознание, самосознание, объективные и субъективные факторы развития профессионального сознания, профессионально-личностный потенциал.

Постановка проблеми. У перехідний період соціально-економічних і політичних змін у суспільстві спостерігається напружена ситуація у формуванні свідомості особистості, порушення

раніше засвоєних моральних стереотипів соціальної поведінки й ускладнення формування нових, значне підвищення рівня правопорушень і злочинності. У певній мірі ці процеси навіть стосуються деякої частини працівників правозастосовної системи у формі різних проявів професійної деформації. Подолання деформації професійної свідомості та створення умов для підвищення рівня правової культури фахівців юридичної сфери є актуальним і потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз сучасних досліджень у галузі загальної та юридичної психології (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, В.Л. Васильєв, О.В. Землянська, В.С. Медведєв, О.Р. Ратінов, В.В. Романов, В.В. Третьяченко та ін.) свідчить про значну наукову актуальність вирішення проблеми свідомості особистості, зокрема професійної свідомості фахівця юридичного профілю. Свідомість сучасного юриста, на думку цих авторів, слід розглядати у зв'язку з впливом ряду об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) чинників, які складаються з комплексу базових правових понять. Тобто ефективність діяльності сучасних юристів обумовлена різними чинниками, у тому числі й соціальними. Саме ці чинники надають якісного імпульсу розвитку взаємодії адвоката з оточенням, забезпечують особистісне та професійне зростання адвоката. Соціальна сфера впливає на професійну діяльність адвоката й нерозривно пов'язана із суспільними вимогами до юридичної освіти та внутрішніми закономірностями розвитку особистості адвоката як суспільної істоти.

Формулювання мети та постановка задачі. Визначити об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку професійної свідомості адвокатів.

Виклад основного матеріалу. Функціонування професійної свідомості будь-якого фахівця відбувається відносно як зовнішньої, так і внутрішньої діяльності. Насамперед, це емоційно-вольові процеси, способи мислення, інтуїція та майстерність фахівця. Вони включають відчуття, думки, ідеї, ідеали, образи, концепції тощо [1].

Зрозумілим стає той факт, що зміст професійної діяльності адвоката являє собою результат соціального життя, соціальних взаємовідносин, що реалізується у фаховій взаємодії [3].

Підкреслюючи значимість зв'язку свідомості з соціальним життям людини, В.М. Аллахвердов [2] вважає, що свідомість людини активно перевіряє гіпотези, ставлячи реальні експерименти й оцінюючи результати цих дій у соціальному середовищі.

„Свідомість особистості наділяє соціальне середовище змістом, творить осмислене, одухотворене життя” [2, с. 217].

Діяльність особистості як чинник розвитку становить необхідну ланку в причинно-наслідкових залежностях свідомості від суспільного буття. Поза дією цього чинника неможливо належною мірою зрозуміти складні ефекти дії соціального середовища на людину та її свідомість [13].

Діяльнісно-практичний аспект професійної свідомості юриста виражається у впровадженні пізнавально-смислових схем у процес професійної діяльності. Такі психологічні параметри фахової діяльності, як цілеспрямованість, активність, особистісна опосередкованість, творчість характеризують рівень розвитку професійної свідомості фахівця. Таким чином, будь-яка професійна сфера вписується у свідомість особистості, роблячи її професійною, специфікуючи її професійну належність до соціального життя [12].

Принципово важливим є те, що професійна свідомість адвоката розглядається як найважливіша категорія, яка реально відображає суть процесу професійного становлення й розвитку фахівця юридичного профілю на етапі отримання юридичної освіти у вищому навчальному закладі. У ході розгляду професійної свідомості адвоката можна говорити про свідомість як феномен, який будується в логіці психологічного бачення дійсності й формується шляхом усвідомлення цінності розуміння причинності психологічного факту та практичних навичок його корекції [8].

Професійна свідомість фахівця юридичного профілю є тим психологічним утворенням, у якому інтегруються професійні цінності, науково-теоретичні знання, програми професійних дій, а також знання про себе як про представника певної професії. Саме вона є репрезентантом усіх аспектів, рівнів, функцій у професійній діяльності адвоката. Сформована професійна свідомість є основною умовою якісної професійної діяльності в юридичній сфері [12].

Зосередження уваги на соціальній детермінації змісту свідомості дозволило Г.В. Акопову визначити орієнтацію на соціально-психологічні напрями дослідження свідомості й поставити в центрі дослідження феномени групової свідомості, специфіку й тенденції розвитку їх психологічних характеристик [1].

Професійну свідомість адвоката слід розглядати як особливу форму свідомості, яка, у зв'язку з впливом ряду об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) чинників має специфічну категоріальну структуру. У соціальному житті

об'єктивними чинниками розвитку професійної свідомості особистості адвоката є соціальні інститути та соціум, які впливають на становлення й розвиток професійної свідомості адвоката й обумовлюють процеси соціалізації та культуризації. Аналіз об'єктивних чинників розвитку професійної свідомості адвоката дозволяє як основні детермінанти цього процесу виділити систему таких суспільних явищ, як соціально-економічна структура суспільства, рівень і структура суспільної свідомості, норми моралі й права, система загальної і професійної освіти. Розвиток професійної свідомості адвокатів як системоутворюючого компонента розвитку особистості включає комплекс спеціальних прагнень (суб'єктивні чинники): тенденцій, потреб, мотивів, інтересів, орієнтацій, що усвідомлено розвиваються на основі властивих людині здібностей, а також набір відповідних цим прагненням і здібностям умінь й стійких навичок поведінки, саморегуляції, самоорганізації, що постійно виявляються і потребують самовдосконалення [9].

Найважливішими суб'єктивно-психологічними чинниками розвитку професійної свідомості адвоката є система засвоєних ним понять-категорій і принципів, на яких заснована психологічна структура його професійної діяльності. Проблема розвитку професійної свідомості адвоката як соціального феномена потребує більш глибокого вирішення. Адвокати виступають однією з основних професійних груп, на яку суспільство покладає надзвичайно важливі завдання, які пов'язані з представництвом та захистом. Особливість діяльності адвоката полягає в тому, що вона є складно організованою і має декілька взаємопов'язаних видів, спільних компонентів. Адвокат здійснює такі види діяльності, як правозахисна, науково-дослідна, адміністративно-господарська, управлінська й суспільна [9].

Дослідження соціальної детермінації професійної свідомості адвоката свідчить, що одним із найголовніших її ефектів є те, що адвокат як об'єкт суспільних дій у тій або іншій формі стає суб'єктом цих дій у результаті власної професійної діяльності. Соціальна детермінація індивідуально-психічного розвитку адвоката і його діяльності невід'ємні. Перетворення особистості адвоката з об'єкта на суб'єкт здійснюється лише на основі юридичної діяльності, в якій реалізуються ті або інші соціальні функції фахівця [9].

Наведені факти підтверджують розроблений вітчизняною психологією принцип взаємозв'язку свідомості й діяльності, єдність яких формується в певних соціальних умовах. Реалізація

зазначеного принципу щодо дослідження професійної свідомості адвоката означає, що основні компоненти та особистісні його якості повинні бути вивчені в нерозривному зв'язку з його юридичною діяльністю [3].

Дослідження [4] засвідчують, що основними компонентами професійної свідомості є налаштованість адвокатів і їхня готовність до юридичної діяльності, яка характеризується перш за все тривалою стійкою мотивацією й формується в ході спеціального навчання, виховання, практичної діяльності, що є основою формування його професійної свідомості як адвоката-професіонала.

Отже, готовність адвоката до професійної діяльності – це стійка система професійно важливих якостей адвоката: відповідальність перед суспільством з урахуванням соціальних вимог, його спеціалізовані знання, навички, уміння, ставлення до своєї професії, психічні особистісні якості, які необхідні для успішної професійної діяльності. Готовність адвоката до юридичної діяльності є цілісним соціально-психологічним утворенням, що впливає на його професійну свідомість і охоплює стійкі й динамічні компоненти: пізнавальні, емоційні, мотиваційні, вольові, комунікативні. На професійну свідомість впливають особистісні якості адвоката, що є професійно значущими: моральні (принциповість, чесність, відповідальність, справедливість); інтелектуальні (самостійність, гнучкість і критичність мислення, спостережливість); характерологічні (наполегливість, цілеспрямованість, самоорганізованість); психофізіологічні (витримка, психічна витривалість, чуйність) [4].

До змісту комунікативної складової професійної свідомості адвоката можна включити: комунікативні якості, що забезпечують успішність соціальної взаємодії: стиль комунікації, емпатія, доброзичливість, автентичність, ціннісно-мотиваційна сфера, психологічна та комунікативна культура особистості фахівця.

Дослідження соціальної детермінації професійної свідомості адвоката доводить, що знання, уміння, навички в організації взаємодії в суспільстві і власна взаємодія в юридичній сфері дозволяють адвокату встановлювати психологічний контакт з колегами, досягати сприйняття й порозуміння у процесі спілкування, прогнозувати та спрямовувати поведінку партнерів до бажаного результату. В основі комунікативної культури лежать загальноприйняті етичні вимоги до спілкування, нерозривно пов'язані з визнанням неповторності, цінності кожної особистості: ввічливість, коректність, тактовність, скромність, точність. Не менш важливими складовими комунікативної культури адвоката є

знання, уміння й навички, що стосуються мовної діяльності, тобто культура мови і мовлення. У мовленнєвій діяльності адвоката можна виділити наступні сторони: змістовну, виразну і спонукальну [9]. Комунікативна складова професійної свідомості адвоката відображає типовий спосіб ставлення до інших людей у соціальному житті та, зрештою, і до самого себе, служить найважливішим індикатором внутрішнього благополуччя особистості адвоката й безпеки юридичного простору для всіх суб'єктів його соціальної взаємодії.

Отже, важливим психологічним компонентом соціального та юридичного середовища діяльності адвоката є характер спілкування і взаємодії з суб'єктами юридичного процесу та особливості його комунікативної, моральної та етичної поведінки. Міжособистісні стосунки адвоката в соціумі можуть бути різними за своїм ціннісним змістом. Тому саме психологічна та комунікативна культури несуть у собі основне навантаження щодо задоволення потреб усіх суб'єктів соціального, юридичного та освітнього простору й забезпечують можливість підвищення самооцінки адвоката і способів його самоактуалізації.

У сфері юридичної діяльності виділені змістові компоненти професійної свідомості адвоката в реальному соціальному життєвому просторі, що взаємопов'язані і взаємно детермінують один одного, утворюючи інтегральне особистісне новоутворення. Компоненти, які входять до професійної свідомості, з одного боку, втрачають певні характеристики, властивості, а з другого – набувають нових властивостей. Базовими компонентами професійної свідомості в юридичній сфері професійної діяльності адвоката виступають суспільні цінності та його ціннісні орієнтації. Вони утворюють фундамент змістової сторони боку професійної свідомості адвоката й виражають внутрішню основу його ставлення до дійсності. Ціннісні орієнтації, як компонент структури професійної свідомості, виконують регулюючу і спрямовуючу функції, стимулюють діяльність адвоката та його поведінки в соціальному середовищі [3].

Слід звернути увагу на те, що в дослідженні професійної свідомості адвоката, у сучасній практиці усе більш очевидною стає тенденція зміщення акценту в оцінюванні якості професійного функціонування фахівця з виконавських критеріїв до визнання пріоритету активних, самостійних і відповідальних дій, що характеризують суб'єктне ставлення до праці, професії, власного професійно-особистісного розвитку. Даний підхід особливо виправданий щодо адвокатів, діяльність яких характеризується

надзвичайною насиченістю ситуаціями з нормативною невизначеністю й необхідністю в цих умовах брати ініціативу й відповідальність на себе.

Р.Д. Лінк [13] висловив ідею про те, що в буденній свідомості людини народжуються уявлення про модель світу. Картина світу суб'єкта, на думку О.М. Леонтьєва [7], опосередкована системою значень образу світу і включає не лише когнітивні, але й ціннісно-сміслові компоненти. Психосемантичний підхід спирається на методичний принцип вивчення особистості через дослідження «упередженості» її свідомості. В.В. Столін звертає увагу на те, що людська свідомість поліфонічна в сенсі наявності множинності «Я» і діалогічна [11]. Для юриста в професійній свідомості значною мірою може ототожнюватися позиція узагальненого іншого: «колеги», «адміністратора», образ «ідеалу» й образ ідеального «Я». Усі ці упереджені оцінки системи вчинків, світоглядні картини світу, що формуються в свідомості юриста, мають власну інтерпретацію. Дослідження професійної свідомості адвокатів довело, що позиція значущих інших міститься не лише в розгорнутих актах рефлексії, але й у формі «переживання» відчуття провини або відповідальності щодо значущих інших, самоповаги, або негативної думки щодо ідеального «Я» [11].

Усвідомлення незадоволеності собою О.М. Леонтьєв [8] розглядає як «завдання на особистісний сенс». Становище образу «Я» в системі інтеріоризованих образів значущих інших і їх ціннісних орієнтацій не лише формує уявлення людини про своє місце в житті, але і задає його домінуючі емоційні стани, що визначаються відповідністю або невідповідністю його минулим ціннісним міркам, продиктовані різними рольовими позиціями [7, с. 195].

Узагальнюючи психологічні підходи до опису й розуміння особистості адвоката в професійній діяльності можна, виділити наступні аспекти: психофізіологічна єдність особистості, що об'єднує фізичне й соціальне; система стійких професійних рис і особливостей, які виявляються у внутрішньому діалозі суб'єкта з самим собою; система індивідуально-професійних способів впорядкування зовнішніх вражень і внутрішніх переживань; характерні особливості поведінки в професійній діяльності; система планів, взаємин, спрямованості, смислових утворень, які впливають на його професійну свідомість [12].

Категорії, які фіксують загальні характеристики соціально-юридичних об'єктів діяльності адвоката, виступають базисними структурами його професійної свідомості. Водночас ці категорії

мають свою складну семантичну організацію й певні ієрархічні зв'язки з іншими категоріями семантичного простору свідомості адвоката. Семантична категорія являє собою згорнуту в одне поняття цілісну систему знань, уявлень про певну змістову галузь. На рівні конкретного виду професійної діяльності адвоката на підставі засвоєння загальнонаукових і моральних категорій формуються професійно важливі категоріальні поняття особистості адвоката. Категорії професійної свідомості особистості, як і свідомості людини в цілому, перебувають у постійних змінах [4].

Формування професійної свідомості адвокатів визначається типологією і специфікою професійно обумовлених завдань. Загальний рівень розвитку професійної свідомості адвоката значно впливає на ефективність його діяльності й розрізняється у адвокатів залежно від досвіду їхньої діяльності й особистісних характеристик (активність, емоційно-вольова сфера, мотивація досягнення успіху, інтернальність, рефлексивність, інтелект та інші). На розвиток професійної свідомості адвоката впливає його професійно-особистісний потенціал, який характеризується тенденціями відтворення соціально схвалюваних типових зразків вирішення професійних завдань їх творчим осмисленням, індивідуальним підходом щодо їхнього вирішення, усвідомленням умов професійної діяльності й оптимальної інтеграції внутрішніх і зовнішніх психічних ресурсів в обраних засобах професійних дій [9].

На думку В.В. Третяченко розвиток професійної свідомості має розглядатися в єдності трьох підстав буття людини, що є цілісною моделлю будь-якого професіоналізму: діяльність, свідомість, спільність. Так, професійна діяльність завжди свідомо і спільна (здійснюється в співтоваристві); професійна свідомість – діяльнісна й інтерсуб'єктна (існує й виникає у співтоваристві); професійна спільність обумовлена включеністю суб'єктів у спільну колективно-розподілену діяльність, що ґрунтується на свідомому позиційному самовизначенні кожного учасника взаємодії [14]. Відповідно до цього розрізнення адвокат є одночасно суб'єктом у юридичному процесі і об'єктом юридичної діяльності. Як суб'єкт юридичної діяльності адвокат виступає проєктувальником, конструктором, організатором і безпосереднім носієм певної особистісної, буттєвої позиції, що припускає вільне і свідоме самовизначення в юридичній практиці, прийняття відповідальності за результати своєї діяльності. В юридичному процесі адвокат реалізує себе як професіонал, що базується на розвиненій професійній свідомості. Успішна реалізація адвоката в

юридичній діяльності та в юридичному процесі тісно пов'язано з розвитком його професійної свідомості.

Висновки

1. Системний аналіз професійної свідомості особистості адвоката показує, що професійну свідомість адвоката слід розглядати як особливу форму свідомості, на яку впливають ряд об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) факторів.

2. Соціальна детермінація професійної свідомості адвоката в галузі юридичної діяльності дозволяє виділити систему таких соціальних явищ, як особливості соціально-економічної структури суспільства, рівень суспільної свідомості, існуючі в суспільстві норми моралі і права, система загальної і юридичної освіти фахівців.

3. Високий рівень вимог до професіоналізму адвоката визначає основні детермінанти формування професійної свідомості фахівців: відповідність особистісної спрямованості фахівця обраній професії; розуміння норм діяльності і трансформація їх у свідомості фахівця у смислові утворення, що контролюють, оцінюють і спрямовують його діяльність; принципи й норми суспільних напрямків, у руслі яких здійснюється юридична діяльність адвоката; специфіка професійних проблем адвоката, які відображають особливості соціокультурної ситуації у суспільстві.

4. Досягнення оптимального рівня розвитку професійної свідомості адвоката вимагає внесення змін до всіх її структурних компонентів. У процесі такого розвитку компоненти, взаємодіючи між собою, породжують інтегруючу, активізуючу, пізнавальну, розвиваючу, соціалізуючу, регулюючу, стимулюючу функції.

Список використаних джерел

1. Акопов Г.В. Проблемы сознания в психологии: Учеб. пособие. / Г.В. Акопов. // – М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004.
2. Аллахвердов В.М. Сознание как парадокс (экспериментальная психология) / В.М. Аллахвердов. – СПб.: ДНК, 2000 – 517 с.
3. Бойков А.Д. Проблемы профессиональной этики адвоката / А.Д. Бойков // – Адвокат. – 2004. – № 2.
4. Воскобитова Л.А. Адвокат: навыки профессионального мастерства / Под ред. Л.А. Воскобитовой, И.Н. Лукьяновой, Л.П. Михайловой. – М., 2006.
5. Куценко Г.В. Когнітивний стиль особистості в структурі регуляції соціальної поведінки: автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Г.В. Куценко. – К., 1998.
6. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях / Д. Кэмпбелл. – М.: Прогресс, 1980. – 115 с.
  7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Психика / А.Н. Леонтьев.
  8. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания: Пер. с англ. / Э. Нойманн – М.: Рефл-бук, 1998. – 464 с.
  9. Певцова Е.А. Профессиональное правосознание адвокатов / Е.А. Певцова, А.В. Клишина. – М. Изд-во АПКИПРО РФ, 2008.
  10. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості. Автореф. дис ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / М.В. Савчин. – К., 1997. – 40 с.
  11. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: МГУ, 1983. – 286 с.
  12. Фонарев А.Р. Психология становления личности профессионала: Учебное пособие / А.Р. Фонарев. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2005. – 220 с.
  13. Linke R.D. Some Principles for Application of Performance indicators in Higher Education // Higher Education Management. – 1992. – №4. – P. 194-203.
  14. Третьяченко В.В. Управлінські команди: методологія та теорія, формування і розвиток: Монографія / В.В. Третьяченко. – Луганськ: Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2004. – 300 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Акопов G.V. Problemy soznaniya v psihologii: Ucheb. posobie. / G.V. Akofov. – M.: Izd-vo MPSI; Voronezh: Izd-vo NPO «MODJeK», 2004. – 232 s.
2. Allahverdov V.M. Soznanie kak paradoks (jeksperimental'naja psihologija) / V.M. Allahverdov. – SPb.: DNK, 2000 – 517 s.
3. Bojkov A.D. Problemy professional'noj jetiki advokata / A.D. Bojkov // Advokat. 2004. № 2.
4. Voskobitova L.A. Advokat: navyki professional'nogo masterstva / Pod red. L.A. Voskobitovoj, I.N. Luk'janovoj, L.P. Mihajlovoj. – M., 2006.
5. Kucenko G.V. Kognityvnyj styl' osobystosti v strukturi reguljacji' social'noi' povedinky: avtoref. dys. na zdobuttja

- nauk, stupenja kand. psychol. nauk : spec. 19.00.01 / G.V. Kucenko. – K., 1998. – 16 s.
6. Kjempbell D. Modeli jeksperimentov v social'noj psihologii i prikladnyh issledovanijah / D. Kjempbell. – M.: Progress, 1980. – 115 s.
  7. Leont'ev A.N. Dejatel'nost'. Soznanie. Psihika / A.N. Leont'ev. – M.: Nauka, 1982. – 340 s.
  8. Nojmann Je. Proishozhdenie i razvitie soznaniya: Per. s angl. / Je. Nojmann. – M.: Refl-buk, 1998. – 464 s.
  9. Pevcova E.A., Klishina A.V. Professional'noe pravosoznanie advokatov. / E.A. Pevcova, A.V. Klishina. – M. Izd-vo APKiPRO RF. 2008. 12,25 p.l.
  10. Savchyn M.V. Psihologichni osnovy rozvytku vidpovidal'noi' povedinky osobystosti. Avtoref. dys ... d-ra psychol. nauk: 19.00.01. / M.V. Savchyn. – K., 1997. – 40 s.
  11. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti / V.V. Stolin. – M.: MGU, 1983. – 286 s.
  12. Fonarev A.R. Psihologija stanovlenija lichnosti professionala: Uchebnoe posobie / A.R. Fonarev. – M.: Izd-vo Moskovskogo psihologo-social'nogo instituta; Voronezh: NPO «MODJeK», 2005. – 220 s.
  13. Linke R.D. Some Principes for Appilication of Performance indicators in Higher Edukation // Higher Edukation Management. – 1992. – №4. – P. 194-203.
  14. Tret'jachenko V.V. Upravlins'ki komandi: metodologija ta teorija, formuvannja i rozvitok: monografija / V.V. Tret'jachenko. – Lugans'k: Vidavnictvo Shidnoukraïns'kogo nacional'nogo universitetu imeni Volodimira Dalja, 2004. – 300 s.

V.V.Ponomarenko. Objective and subjective factors of the development of lawyers' professional consciousness. The article envisages the lawyer's professional consciousness as a special form of consciousness which is affected by a number of objective (social) and subjective (psychological) factors. It is shown that in the social life the objective factors of the development of individual lawyer's professional consciousness are social institutions and society that affect the formation and development of lawyer's professional consciousness and determine the processes of socialization and culturalization. Analysis of the objective factors in the development of lawyer's professional consciousness made it possible to identify a system of such social phenomena as socio-economic structure of the society, the level and the structure of public consciousness, norms of morality and law, the system of general and vocational education.

The features of the development of professional lawyers' consciousness as a systemic formational component of the personal development have been revealed which include a set of special desires (subjective factors): trends, needs, motivations, interests, attitudes which are consciously being developed on the basis of the person's intrinsic abilities as well as a set of skills and sustainable behavioral skills matching these desires and abilities, self-regulation, self-organization which are constantly revealed and require self-improvement.

Key words: lawyers' professional activity, consciousness, professional consciousness, self-consciousness, the objective and subjective factors of the development of professional consciousness, professional personal potential.

Отримано: 18.08.2013 р.

УДК 377.034

Е.М.Попович

Особливості морального розвитку учнівської молоді в системі професійно-технічної освіти: результати експериментального дослідження

Е.М.Попович. Особливості морального розвитку учнівської молоді в системі професійно-технічної освіти: результати експериментального дослідження. У статті розглянуто теоретичні концепції морального розвитку особистості в психологічній парадигмі. Прослідковано погляди науковців, які торкалися проблеми морального розвитку. Зокрема, розглянуто походження, функціонування структури моральних феноменів у руслі вітчизняних психологічних досліджень. Висвітлено проблеми морального розвитку молоді в ПТНЗ. У статті представлена програма експериментальної роботи щодо дослідження особливостей морального розвитку учнівської молоді закладів професійно-технічної освіти. Наведено результати експериментального дослідження морального розвитку учнів ПТНЗ. Сформульовані вимоги, необхідні для ефективної реалізації програми морального розвитку учнів ПТНЗ.

Ключові слова: моральний розвиток, моральна свідомість, соціально-психологічні установки, моральне виховання, смисложиттєві орієнтації, ціннісні орієнтації, психологічний тренінг, психологічні методи.